

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULMASI

I. DANDANAKAN SAVAŞI

Ertesi gün (23 Mayıs 1040-8 Ramazan 431 Cuma)¹ Gazne ordusu daha yarım fersahlık bir yol almıştı ki, Selçukluların sesleri (*grîv*) yükseldi. Bunu müteakip dört taraftan bir çok insan hücum etti ve şiddetli bir savaşa girişti. Fakat ortada Tuğrul'un, Yabgu'nun ve Davud'un sancakları (*alâmet*) görünmüyordu. Galiba haberciler bu hususta şunları söylediler: «

"Bütün seçkin askerler (*merdum*) art(saka)dadırlar. (Bunlar) öncü savaşları yapıyorlar. Kendileri (geride) ordunun başında hazır vaziyette bulunmaktadırlar. Tâ ki eğer bir şey vukubulacak olursa, ağırlıkları- (*buneh*)nin peşinden gideceklerdir". Bugün gösterilen şiddetten dolayı (onlar) Gazne ordusunun yolunu kesemiyorlardı. Çünkü iyi çalışılıyordu.

Gazne ordusu savaşa savaşa öğleye doğru *Dandanakan* kalesine ulaştı. Sultan Mesud burada yüksek bir yerde durdu ve su istedi. Bütün ordu da durdu.

Selçuklular da harp nizamına girerek karşılarında yer aldılar. Onlar da meşakkat içinde idiler. İçeriden bir çok insan kale duvarına geliyor ve su testilerini duvardan aşağı sarkıtıyorlardı. Gazne ordusu mensupları bunları alıyorlar ve içiyorlardı. Çünkü susamışlardı ve meşakkat (*gamî*) çekmişlerdi. Büyük sular hep kurumuştur ve bir damla su kalmamıştı. Sultan Mesud, hayvanlara su verilecek havuzu sordu. Kalede 5 kuyunun bulunduğu, bu kuyulardan askere su verildiği, kalenin dışında da dört kuyu olduğu, fakat Selçukluların bunlara leş attıkları ve ağızlarını örttüğü ve bu kuyuların bir saat zarfında temizlenecekleri, buradan hükümdarın bahsettiği su havuzuna kadar beş fersahlık yol bulunduğu, başka hiç bir yerde su bulunamayacağı cevabını aldı. Aynı zamanda ona, burada ordunun konaklaması icap ettiği, çünkü işin yolunda gittiği ve üstünlüğün Gazne ordusu tarafında olduğu söylendi.

Sultan bu teklifi protesto etti; yedi-sekiz kuyunun büyük bir orduya nasıl kâfi geleceğini söyledi ve derhal havuzun başına gidilmesini emretti.

¹ Savaş tarihi hakkında bk. Gerdizî, s. 86; Dandanakan savaşı'nın Ramazan ayının hangi gününde vukubulduğu Beyhakî'de açık olarak bildirilmemektedir. Ancak biz Sultan Mesud'un 1 Ramazan 431 cuma günü *Serahs* terk ettiğini, ve 16 Ramazan 431 cuma günü savaştan tam yedi gün sonra *Garcistan'a* geldiğini bildiğimizden savaşın bu iki tarih arasındaki cuma'gününe tesadüf ettiğini çıkarmak kolaydır. Biz de böyle yaptık: 23 Mayıs 1040 cuma. Görülüyor ki, çıkardığımız bu tarih Gerdizi'ye uymaktadır.

Kaynakta hükümdarın bu kararı şiddetle tenkid edilmekte ve aynen şöyle denilmektedir: "(Burada) nasıl konaklıyabilirdik? Bir felâketin (*hâdise*) vukubulması icap ediyordu: Gidip bozguna uğramak vardı."

Sultan Mesud oradan hareket edince, ordunun nizamı bozuldu. Çünkü saray gulâmları develerden indiler; taciklerin ve daha zayıf olan herkesin ellerinden, savaşacakları bahanesiyle atlarını almağa giriştiler ve bir çok at aldılar. Bunlar atlara binince, geceleyin' hükümdardan Arap ve Huttel atlarını almış olanlarla anlaştılar. Böylece "Arslan alâmetli" 370 gulâm Gazne ordusundan ayrıldı ve "Türkmenler"e iltihak etti. Börü Tekin zamanında Gazne ordusundan kaçarak Selçuklulara iltihak etmiş olan gulâmlar geldiler, bu yeni iltihak edenlerle kucaklaştılar ve "dost, dost" diye bağıştılar. Sonra da Gazne ordusuna karşı şiddetle hücum geçtiler. Gazne askerleri dağıldı ve bunun neticesi olarak her yanda nizam bozuldu. Bütün Gazne ordusu hezimete uğradı. Ortada bir kaç kumandan ve gulâmlarıyla birlikte Sultan Mesud kaldı.

Bu hâdiselerin şahidi bulunan müellif Beyhakî, "bu dünyada kıyameti gördükleri"ri söylemektedir.

Yine onun anlattığına göre, Beydoğdu ve gulâmları develere binmiş oldukları halde çöle doğru sürüyorlardı. Hindliler ise bozguna uğrayarak başka bir tarafa kaçıyorlardı. Kürd ve arap askerlerini ise hiç kimse göremiyordu. Seyisler (*haylâşân*) başka bir tarafa düşmüşlerdi. Ordunun cenahları dağılmış ve herkes kendi nefsinin düşünür olmuştu.

Selçuklular ise ağırlıklara üşüşerek alıp götürüyorlardı. Bir yandan da şiddetle saldırıyorlardı. Sultan Mesud ise dayanıyordu. Nihayet Selçuklular doğrudan Gazne hükümdarı üzerine atıldılar. O şiddetle mukabele ediyordu; elinde zehirli bir harbe vardı; vurduğu zaman ne insan, ne de at kalıyordu. Selçuklu savaşçıları bir kaç defa Sultan Mesud'un yanına kadar sokuldular ve naralar attılar, fakat her defasında teker teker darbe yiyorlar ve geri dönüyorlardı.

Yine Beyhakî'ye göre, bu padişaha o gün sadece bin atlı sadıkane hizmet etseydi, o bu işin hakkından gelirdi. Beyhakî, Prens Mevdud'un, nasıl savaştığını da tasvir etmektedir. Eyer kaşına doğru eğilmiş olan prens, kılıcını çekerek at sürüyor ve "ey nâmerdler (*nâcivânmerdân*) bir kaç atlı, benim tarafıma geliniz" diye askerleri çağırıyordu. Fakat bir atlı bile onun feryadına cevap vermedi. Nihayet ümitsiz bir halde babasının yanına döndü.

1. GAZNE ORDUSUNUN MAĞLUBİYETİ VE RİCATI

Yerli (*tâzik*) gulâmlar Sultan Mesud'la birlikte iyi dayandılar. Mesela uzun boylu, gösterişli bir gulâm, bir Türkmeni görerek üzerine yürüdü. Türkmen onun boğazına mızrak (*nıze*) sapladı. Bunun üzerine gulâm yere düştü. Başka Türkmenler çıka geldiler ve atını, silahını

aldılar. Gulâm ise yerde can verdi. Öteki gulâmların cesaretleri kırıldı. Kuvvetli Türkmenler ve mülteci gulâmlar (grubu) geldi. Az kalsın, büyük bir felâket (*haleli*) olacaktı. Hükümdarla birlikte savaşıyan kumandanlar, ona şöyle söylediler: "Efendimizin ömrü uzun olsun, artık durmak olmaz, sürüp gitmek lâzımdır". Hâcib Câmedarda Türkçe olarak: "Eğer derhal harp meydanını terk etmeyecek olursa, Efendimiz şimdi düşmanın eline düşecek" dedi. (Kaynakta bildirildiğine göre, bu sözü söyliyenin Mervu'r-Rûd'a varıldığı zaman korkudan ödü patladı ve öldü).

Bunun üzerine Sultan Mesud derhal (at) sürdü ve havuz yolunu tuttu. Önüne, kuru bir dere çıktı. Bu derenin beri tarafında kalan herkes, Selçukluların eline düştü. Buna mukabil öbür tarafa geçenler belâdan kurtuldular. Bizzat Beyhakî'nin anlattığına göre, kendisi on has gulâmı ile birlikte bin bir hiyleye başvurarak dereden geçmiştir. Fakat gulâmları sürüp gitmişlerdir. Beyhakî yalnız kalmıştır. O da başkalarıyla havuzun kenarına kadar süratle gelmiştir.

Beyhakî orada Sultan Mesud'u konaklar bulmuştur. Ordu ileri gelenleri ve kumandanlar da oraya doğru gelmeğe başlamışlardır. Başkaları da gelmeğe devam etmektedirler.

Bunu gören Beyhakî, burada sebat edileceğini ve ordunun disiplin altına alınacağını zannetmiştir, Hâlbuki iş işten geçmişti. Çünkü gitmek için hazırlık yapılıyordu. Bununla beraber, sancakları (*alâmethâ*) açtılar ve katılacak olan ordu ileri gelenlerinin erişmesi için orada bıraktılar. İkindiye kadar zaman geçti. Nihayet "Türkmen, kıtaları göründüler. Meğerse onlar burasını dönüğe kadar durak yeri olarak düşünmüşlerdi.

Sultan Mesud, kardeşi, oğlu, bütün "âyân ve ileri gelenler (*mez-kûrân ve manzaran*) ile birlikte atlandı, süratle sürdü. Öyle ki, bir çok kimseler yolda kaldı. Hükümdar kale¹ yolunu tuttu, iki Garcistanlı kılavuzluk etti. Bu sırada Türkmenler arkadan geliyorlardı. Onlardan bir kıta "nümayiş" yaparken, öteki kıtalar ağırlıkları yağma ile meşgul oluyorlardı

Güneş batmak üzere iken- Sultan Mesud bir akar suya erişti. Bu pek büyük bir havuzdu. Müellif Beyhakî de akşam üzeri oraya vardı. Sultan Mesud'a dişi develer (*cemmâzagân*) tahsis etmişlerdi. O, bu bir konaklık mesafe zarfında 16 atı geride bırakmış olan bir dişi deve ile gitmek istedi. Türkçe adını taşıyan bir hâcib arkadan geliyor, yorulmuş kıymetli atları öldürüyordu (*ber-mikerd*).

Beyhakî vardığı zaman, orada bir insan grubu görmüştür. Bunlar arasında vezir, ârız ve Ebû Sehl İsmail de vardır. Bunlar kendilerine binek dişi deve hazırlıyorlardı. Beyhakî'yi görünce, ona nasıl kurtulduğunu sordular. Beyhakî çektiklerini ve yorgunluğunu anlattı. Onlar, "biz gidiyoruz, gel" dediler. Beyhakî çok bitkin olduğunu söyledi.

¹ Aşağıda göreceğimiz gibi, bu, Merv ovasında, kâin *Berkdiz* kalesidir.

Bu sırada birisi, Sultan Mesud'un gittiğim bağırarak ilân etti. Onlar da gittiler. Beyhaki, onların peşine düştü. Müellif, bizzat kendi ifadesine göre¹, Sultan Mesud'u *Garcistan'da* konaklaymcaya kadar 7 gün görmemiştir.

Yine Beyhakî'ye göre, bir kimsenin böyle bir hâdiseyi görebilmesi için ömürler ve çağlar (*rûzgârâ*) lâzımdır.

Beyhakî müşahedelerini nakletmekte devam ediyor; onun anlattığına göre, kendisi gece yolda giderken yavaş yavaş yol alan çıplak iki dişi fil görmüştür. O has filcileri tanımaktadır. Bunlardan birine niçin geri kaldığını sormuştur. O da, Sultan Mesud'un acele ile gittiğini, kendilerine bir rehber tayin ettiğini, bu sayede yollarına devam ettiklerini söylemiştir.

Bunun üzerine Beyhakî, Sultan ile birlikte âyân'dan ve büyüklerden kimlerin bulunduğunu sormuştur.

Filcinin verdiği cevaba göre, Sultanın muhitinde bulunan kimseler şunlardır:

- 1) Kardeşi Abdu'r-Reşid
- 2) Oğlu Mevdud
- 3) Abdu'r-Rezzak Ahmet Hasan,
- 4) Hâcib Ebu'n-Nasr
- 5) Ebû Sehl Zûzenî²
- 6) Ebu'l-Hasan Abdul'l-Celil
- 7) Gaziler sâlârı Abdullah Karatekin

Arkalarında ise, büyük hâcib (Ali), dağınık bir halde pek çok saray gulâmı, onların arkasından da kendi gulâmlariyle, Beydoğdu gelmektedir.

Beyhakî, bu filcilerle gitmektedir. Sağa sola dağılmış olan askerler arkadan yetişmektedirler. O, bütün yol boyunca atılmış olan zırh, zırhlı ceket (*cevşen*), kalkan, ve eşya (*sakl*) üzerinden geçmektedir.

Filciler, seher vakti filleri daha çabuk sürmüşlerdir. Busebeple Beyhakî geride kalmış ve bir müddet oturmuştur. Uzaktan ordugâhın ateşini gören Beyhakî öğleye doğru *Berkdiz*³ kalesine varmıştır. Ondaki öğrendiğimize göre, Türkmenler de peşlerinden buraya kadar gelmişlerdir⁴. Kendisi *Berkdiz* suyunu türlü hiylelerle geçmiştir; fakat Sultan Me-

¹ Beyhakî'nin S. Nefisî neşrine göre Sultân Mesud burada iki gün ikamet etmiştir (bk. S. 760).

² Beyhakî'nin S. Nefisî neşrinde, hükümdarla birlikte Sûrî ile Ebû Sehl Hamdûy'un da bulunduğu kaydediliyorsa da, gördüğümüz gibi, buna imkân yoktur. Zira bu devlet adamlarının başına gelenler malûmdur.

³ Metinde şeklinde geçen bu . kale hakkında bk. Minorsky, *Hudûd al-Âlam*, s. 328.

⁴ Dr. Ganî, "*Mânde bûdend*"; S. Nefisî, ise "*Âmede bûdend*" şeklinde tesbitetmiştir. Biz bu sonuncuyu tercih ettik. Zira bu son şekil daha aşağıda vakia ile teyid edilmektedir.

sud'un *Merv* tarafına gittiğini öğrenmiştir. Bir çok belâ ve meşakatlere maruz kalan müellif, dostlarından bir kaç kişi ile yaya olarak *Gürcistan* kasabasına varmıştır.

Sultan Mesud şüphesiz Beyhakî'den daha önce buraya gelmiş bulunuyordu (30 Mayıs 1040-16 Ramazan'431 Cuma). Hükümdar, gelecek olanları beklemek üzere burada iki gün ikamet etti. Beyhakî, şehre, âmiri Ebû Sehl Zûzenî'nin yanına gitmiş ve onu yol hazırlığı yaparken bulmuştur. Beyhakî'nin adamlarından bir kaç. kişi hep yaya olarak gelmişlerdi. Onlar yiyecek bir şeyler satın almışlardır. Beyhakî de onlarla beraber yemiştir. Sonra ordugâha dönen müellif, bütün ordugâhda, biri Sultana, diğeri Prens Mevdûd'a, bir üçüncüsü de (vezir) Ahmed Abdüssamed'e ait olmak üzere sadece üç çadır (*harpuşte*) görmüştür. Ötekilerin, çuvaldan (*kirhâs*) yapılmış gölgelikleri vardı. Beyhakî, biz ise hiç (bir şeye) lâıyk değildik" diyor.

ikinci vakti Beyhakî 70 kişi ile *Gur* yolunu tutmuştur. Sultan Mesud da gece yarısı arkalarından yola koyulmuştur. Ertesi sabah bir konağa varınca Ebu'l-Hasan Dilşad'ı burada atlanmış olarak bulmuşlardır. Bu konakta Beyhakî de bir at ele geçirmiş ve veresiye olarak satın almıştır; bu arada dostlarıyla de buluşmuştur. Bunlardan biri (Mesud-ı Leys) ona, Sultan'ın kendisinin ne olduğunu bir kaç defa sorduğunu ve merak ettiğini söylemiştir. İkinci vakti müellif *Beyhakî*, ayağında dar bir çizme, sırtında eski bir elbise olduğu halde hükümdarın önünde yer öpmüştür. Onu gören hükümdar (haline) gülmüştür.

Hep beraber buradan hareket ederek *Gur'a.* gelmişler, bir yerde konaklamışlardır. Kendilerine başka askerî guruplar yetişmişler ve daha yeni haberler getirmişlerdir. Müellif rastladığı bir tanıdığından savaşın bir safhası hakkında şu dikkate şayan malûmatı almıştır :

"Sultan Mesud'un gittiği, hasımların muzaffer oldukları ve yağmaya giriştikleri gün Ebu'l-Hasan Kerecî'yi gördüm. Bir ağacın altında uzanmış (yatıyordu), yaralı idi, inliyordu. Yanına vardım. Beni tanıdı ve ağladı. "Ne oldu"? dedim." Türkmenler geldiler, tecizatla hayvanı gördüler. Aşağı inmem için bağırdılar. İnmeğe başladım. İhtiyarlık dolayısıyla , attan bir az geç ayrıldım. Dik kafalılık yaptığımı sandılar. Sırtıma bir mızrak vurdular ve karnımdan çıkardılar. Atı aldılar. Ben de güçlkle bu ağacın altına geldim. Ölümüm yakındır. Halim budur. Tanıdıklarımından ve dostlarımdan kim sorarsa söyle " dedi ve su istedi. Çok uğraştım; nihayet bir testide bir az su bularak yanına götürdüm. İçti ve kendini kaybetti. Geri kalan suyu yanına bıraktım, gittim. Hali ne olmuştur bilmiyorum. Şu kadar biliyorum ki, gece ölmüş olmalıdır.

Öğle ile ikinci arasında (*meyân-î du namaz*) yaklaşan sancaklar (alâmethâ) gördüm. Bunların Tuğrul, Yabgu ve Dâvud olduğunu söylediler. Bir devenin üzerinde bağlı bulunan Kâkeveyhoğlu Ferâmürz'ü gördüm. Onu deveden indirdiler, bağlarını çözdüler, hâce Abdu's-Samed'den

aldıkları (başka) bir deveye bindirdiler ve Tuğrul'un nezdine götürdüler. Ben gittim. Başka hadiselerin nasıl inkişaf ettiğini bilmiyorum".

Müellif Beyhakî bu işittiklerini Sultan Mesud'a nakletmiştir.

2, SAVAŞ ERTESİNDE SELÇUKLULAR

Sultan Mesud, menzilden menzile büyük bir isticlal ile yol alırken Selçuklular nezdinde bulunan gizli habercilerden üç ulak eliyle mektuplar geldi. Bunları sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Sehl Zûzenî, inmiş oldukları bir menzilde Sultan Mesud'un nezdine götürdü. Sultan Mesud kimsenin vakıf olmaması için bu mektupların gizli tutulmasını emretti. Ebû Sehl, bu maksatla mektupları müellif Beyhakî'ye verdi. Kendisinin dediğine göre, .o, mektupları okumuş, mühürlemiş ve dîvancılara teslim etmiştir.

Bu mektuplarda şunlar yazılıydı :

"Bu defa hiç beklenmeyen acâib şeyler oldu. Zira bu kavim (Selçuklular) de ne yürek, ne de akıl vardı. Ağırılıklarını i'6 konak (geri) götürmüşlerdi. (Kendileri de) kaçmağa hazırlanmışlardı; ya şimdi, ya bir azdan, kendilerini geri döndürecekleri, darbe vuracakları, (bunun neticesinde) kaçacakları zanniyle ellerinde bulunan her atlıyı hergün Sultan Mesud'un ordusu üzerine gönderiyorlardı. Halbuki durum şöyle oldu: Saray gulâmları itaatsizlik (*bî-fermânî*) ettiler. Nihayet bu derece kötü bir "hal" meydana geldi.

Daha acayibi şu idi: Astronomi (*ilm-i nücum*) bilen bir Mevlâzâde vardı. Bir müneccimin talebeliğini yapmıştı. Bu kimse Selçuklular arasına karıştı. Onun bir kaç sözü Selçuklulara doğru gelmiş ve onu *Merv'de* alakoymuşlardı. Yine o, "Selçuklular *Horasan* hükümdarlığını (*emiri*) almazlarsa, boynunun vurulması"nı söylemişti. Bu savaşın vukubulduğu Cuma günü öğleye kadar o hemen her saat "bir saat daha dayanınız" dedi. Tam o zaman (müjdecî) atlılar oraya geldiler, murad hasıl oldu ve Sultan Mesud'un ordusu ricat etti. Her üç Selçuklu şefi, atlarından indiler; bu Mevlâzâde'nin önünde eğildiler; kendisine derhal bir kaç bin dinar verdiler; daha da büyük vaidlerde bulundular ve atlarını savaşın vukubulmuş olduğu yere kadar sürdüler; bir çadır kurdular. Taht koydular ve Tuğrul bu tahta oturdu¹. Bütün 'âyân geldi, onu Horasan emiri olarak selâmladılar. Kâkeveyh oğlu Ferâmürz'ü huzura getirdiler. Tuğrul ona iltifat etti ve çok iltiraplar çektiğini, cesur olmasını, zira *İsfahan'la Rey'in* kendisine verileceğini söyledi. Akşama kadar yağmalarda bulundular; herkese ihsanlar verdiler. Müneccim canlı cansız (büyük) bir servete sahip oldu. Sultan Mesud'a ait kâğıtları ve

¹ Halbuki İbnü'l-Esir'e göre (bk. XI, s. 330), Sultan Mesud'un saltanat çadırı (*Suradık*)na. inen, tahtına oturan Tuğrul değil Dâvud'dur. Onun harbi Davud'un sevk ve idare ettiği hususundaki ifadeleri kabule şayandır. Fakat bu ifadesi zor kabul edilebilir.

yazı edevatını (*devit-hâne*) topladılar. Bununla beraber çoğu kaybolmuştu. Bir kaç yazı örneği (*nushatî*) ve mektup (*kitabî*) buldular. Bunlara sevindiler. Sonra da Türkistan hanlarına, Ali Tekin oğullarına, Börü Tekin'e, Aynü'd-devle'ye ve bütün Türkistan ayanına (kazanılan) zaferi bildirmek üzere mektuplar yazdılar; yazı edevatından nişanlar ve ordu sancaklarını müjdecilerle gönderdiler. (Gazne ordusunu terk etmek) namerdliğini (*nâcivânmerdî*) yapan vefasız gulâmlara (Selçuklular) pek çok iltifat ettiler. Kendilerine eyalet emirliği ve çadır (*hargâh*) ve başka şeyler¹ verdiler. Onlar zaten zengin olmuşlardı. Zira yağmadan elde ettiklerinin haddi ve hesabı yoktu. Hiç kimse karşılarında söz söylemeğe cesaret edemiyordu. Onlar Türkçe olarak² "bunu biz yaptık" diyorlardı.

Selçuklular ellerinde bulunan mağlup tarafa ait her türlü piyadeleri, Buhârâ ve havalisinde, halk onları görsün ve hezimetin hakikat olduğunu, altın ve gümüş elbise ve hayvan nevinden ellerine geçen servetin had ve hesabı bulunmadığını anlatsın diye, *Amuy* çölüne doğru gönderdiler³. Tuğrul'un 1000 atlı ile *Nişâbur'a* gitmesi, Yabgu'nun Yınallılarla birlikte *Merv'de* oturması, Davud'un *Belh* ve *Toharistan'ı* fethetmek üzere ordunun büyük kısmı ile *Belh* tarafına hareket etmesi aralarında konuşuluyor . . ."⁴

Selçukluların kat'i galibiyeti ile neticelenen bu savaşa dair kaynakta verilen malûmatı ehemmiyeti dolayısıyla hemen hemen aynen nakletmiş bulunuyoruz⁵.

3. SAVAŞIN VASIFLARI VE TAHLİLİ

Selçuklular ve Gazneliler bakımından, neticelerini ayrı ayrı bahis mevzuu etmeden önce, savaşın nasıl cereyan etmiş olduğu hususundaki müşahedelerimizi tesbit edelim.

1) Önce halledilmesi icap eden nokta şudur: Cihanşumul bir devletin kurulmasında başlıca âmil olan bu savaşa bir meydan muharebesi denebilir mi, denemez mi?

Neticesine bakınca buna bir meydan muharebesi adını vermek daha yerinde görünüyor. Çünkü büyük devletlerin umumiyetle, bir veya bir kaç meydan muharebesi neticesinde kurulup geliştiklerini biliyoruz. Fakat savaşın tarzına bakınca, buna meydan muharebesi demek güçtür. Zira yukarıdan beri gördük ki, *Dandanakan* kalesinde klâsik mânâsiyle bir

¹ S. Nefisi, neşrinde ayrıca "*hargâh*" kelimesinden sonra kelimesinden önce "s" kelimesinin yerine ibaresi vardır (bk. s.- 764). Fakat bu mânâsız ibareyi dikkate almadık.

³ Biz kelimelerini S. Nefisi neşrinden aldık (bk. s. 764). Ganî ise bu kelimeler y e r i n e ; kelimesini almıştır (Bk. s. 628). Biz ilk neşri tercih ettik.

³ Esirlerin serbest bırakıldığını İbnü'l-Esîr (IX, 330) de teyid etmektedir.

⁴ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 628; nşr. S. Nefisî, s. 673-74.

⁵ Savaş ve cereyan tarzı hakkında ayrıca bk. Gerdizi, s. 86.

meydan muharebesi cereyan etmemiştir. Hattâ savaştta Selçuklu şefleri bulunmadığı için, kaynaktan naklettiğimiz malûmattan da açıkça anlaşılması gibi, buna bir öncü çarpışması demek daha doğru olur.

Yalnız şu noktayı daima gözönünde bulundurmak lâzımdır: Savaş muayyen bir yerde, bir defada olmamıştır; uzun bir hat boyunca devam edegelmiştir. (Bk. kroki) . Mesele böyle kabul edildiği takdirde, savaşın Sultan Mesud'un hazırlanarak kat'i neticeyi almak üzere *Herat'i* terk ettiği tarihte (9 Kasım 1039) başladığı ve aynı hükümdarın *Dandanakan'da* mağlubiyeti kat'i olarak kabul edip kaçtığı tarihte (23 Mayıs 1040) bittiği söylenebilir. Bu duruma göre, savaşın tam 6,5 ay sürdüğü görülüyor. Savaş müddetini bu kadar uzun telâkki etmemizin sebebi, kuvvetinden ve harp gücünden kaybetmeğe başlayan Gazne ordusunu Selçukluların değil, başka şartların mağlûp ettiğini görmemizdir. Filhakika, Gazne ordusunu, daha harekete geçtiği andan itibaren dıştan kıtlık ve gayri müsait iklim şartları, içten de bunlara muvazi olarak tedricen artan umumî disiplinsizlik ve ileri gelen kumandanlar arasındaki rekabet sarmış ve şiddetle sarsmıştır.

Mesele böyle ele alındığı takdirde, bir savaştan değil, daimî harp halinden ve savaşlardan bahsetmek icap edeceği kendiliğinden anlaşılır.

Görülüyor ki, meydan savaştından, kat'i netice almak kastediliyorsa, *Dandanakan* savaşına bu adı vermek mümkündür; eğer bundan muayyen bir anda vukubulan büyük bir savaş kastediliyorsa, buna meydan muharebesi adı verilemez.

2) Savaşlar silsilesi başlıca iki esaslı safhaya ayrılabilir. Birinci safhada umumiyetle *Gazneliler* taarruzda, Selçuklular müdafaada, hattâ firar halindedirler, ikinci safhada ise, Selçuklular umumiyetle taarruzda *Gazneliler* ise, hem bunlara karşı müdafa, hem de bahsettiğimiz iç ve dış güçlüklerle mücadele halindedirler. Birinci safhada Selçuklular bilhassa *Tuğrul* büyük tehlikeler geçirmişlerdir; zaman zaman *Horasan'i* terk edip başka taraflarda yurt tutmayı düşünmüşlerdir. Fakat *Çağrı'nın*, her zaman olduğu gibi, makul müdahaleleri buna mani olmuştur.

Buna rağmen, netice alamıyan Sultan Mesud *Nişâbur'a* dönmeğe mecbur olmuştur.

O, burada iki mesele ile karşılaşmıştır: Takibe devam etmek veya *Herat'a* dönerek, Selçuklularla sulh olmak, bu mümkün olmadığı takdirde, savaş için yeni hazırlıklar yapmak.

Askerî ve sivil devlet erkânı, karşılaşılan iç ve dış güçlükler dolayısıyla ikinci şıkkı tercih etmektedirler. Fakat hükümdar, ordunun zaafî meydana çıktığı halde birinci şıkkı tercih etmiş ve kendisini ikna etmek isteyen kumandanlara karşı çok sert davranmıştır.

Öyle görünüyor ki, ilk takip kat'i netice vermeyince, mevcut şartlar karşısında erkânın tavsiyelerine uyarak dönmek, takip edilecek en doğru yoldu. Bu itibarla Sultan Mesud'un (*Merv* istikametinde) *Selçukluları* yeniden takibe karar vermesi hatalıdır.

Bu ikinci safhada iç güçlükler daha bariz bir hal almağa başlamıştır. Diğer taraftan Selçuklular da, verdikleri karara uygun olarak çete muharebelerine başlamışlar, bu suretle Gazne ordusunun maruz kaldığı güçlükleri arttırmışlardır, ilk takip esnasında Mesud'un karşısına çıkmağa bile cesaret edemeyen Selçukluların şimdi böyle hücumla geçmelerinde başlıca âmil, görünüşe göre, ilk takibin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesidir. öyle görünüyor ki, bu safhada Selçukluların malûm yılgınlıkları yerini mukabil hücumla bırakmıştır. Maamafih yine bu safhada savaşlar öncü savaşı vasfını muhafaza etmiştir ve şefler ortaya çıkmağa cesaret edememişlerdir.

3) Bu safhada, hükümdar dahil, Gazne devleti mesul şahıslarının düşündükleri tek şey, bozguna uğramaksızın *Merv'e* ulaşmaktır. Fakat ordu savaşmamaktadır. Bilhassa ordunun bel kemiğini teşkil ettiği anlaşılın saray gulâmlarının gevşek davranmaları, başlıca kaygı kaynağıdır.

Ordunun iç bünyesini kuvvetlendirmeğe matuf tedbirlerin neler olduğunu gördük. Bu tedbirlerin, Dandanakan kalesine gelinceye kadar az-çok faydalı olduğu malûmdur. Çünkü bütün hücumlara rağmen buraya kadar ordunun bozguna uğramasına mani olunmuştur.

4) Görünüşe göre, Selçukluların asıl gayeleri, orduyu yolda bozguna uğratmaktan ziyade, mümkün olduğu kadar fazla ganimet elde etmektir. Selçukluların Gazne ordusunu bu yoldan zayıflatmak istedikleri anlaşılıyor. Şu halde onlar, bu anda zafer kazanacaklarını sanmamaktadırlar. Maamafih onların bu siyasetinin nasıl müessir olduğunu ve orduyu ne derecede sarstığını gördük.

5) Savaşlar silsilesinin son halkasını teşkil eden asıl savaşa, Dandanakan savaşıma gelince, bu hâdiseyi de, savaş öncesi safhası, asıl savaş safhası olmak üzere başlıca iki kısma ayırmak lâzımdır.

Savaş öncesi safhasının en büyük hâdisesi, Sultan Mesud'un verdiği karardır: Bütün yol boyunca susuzluk çeken ordunun, konakladığı burada da kâfi derecede su bulamaması, Sultan Mesud'u, burada kalmamak, daha uzakta bulunan havuzun kenarına gitmek kararını vermeğe mecbur etmiştir. Onun, bu kararı verirken başlıca endişesi, hayvanlara da su bulmaktı. Zira mevcut 9 kuyunun suyu, ordu mensuplarına kâfi gelse bile, harbi yapacak vasıtalara, atlara develere ve fillere kâfi gelmeyecektir. Mesele böyle mütalaa edilince, Sultan Mesud'a hak vermemek imkânsızdır. Nitekim kaynak da bu yer değiştirme kararını onun açık bir hatası olarak kayd edememektedir. Sultan Mesud, bazılarının fikrine uygun olarak kâfi su bulunacağı zanniyle burada bir defa konaklayan ordunun geceyi burada geçirmesine müsaade etseydi, ne olacaktı? Bahsedeceğimiz bozgun meydana gelmeyecek mi di? Bu suale menfi cevap vermek güçtür. Zira gördük ki, ordu buraya karma-karışık inmiş bulunuyordu. Mesud'un hatası, buradan harekete karar vermeden önce ordunun bu durumunu dikkate almamış, bulunmasıdır. Netice olarak şunu söyleyeceğiz: Ordu *Dandanakan'da* kalsa da, Sultan Mesud'un kararı gereğince

başka yere hareket etse de, mukadder akıbet değişmiyecekti. Yalnız *Dandanakan'da* kalınsa idi, savaşın bir az daha şiddetli ve kanlı olacağı ileri sürülebilir.

Asıl hâdiseye gelince, savaş Selçukluların hücumu ile başlamıştır. Ordu Mesud'un emri gereğince havuz istikametinde harekete geçer geçmez, Gazne ordusunu terkeden bir gulâm gurubu, daha önce Selçuklulara iltihak etmiş olan gulâmlarla birleşmişler ve Gazne ordusuna saldırmışlardır. Görülüyor ki, Gazne ordusunda aylardanberi devam edegelen disiplinsizlik ve itaatsizlik savaş meydanında bir ihanetle tezahür etmiş ve umumî bir çözülmeye sebep olmuştur. Şu halde savaş başlangıçta esas itibariyle Gazne ordusunu terk edenlerle Sultan Mesud'a sadık kalan bir kaç kumandan ve gulâmları arasında cereyan etmiştir. Ancak umumî bozgunu gördükten sonradır ki, Selçukluları harp sahnesinde görüyoruz. Onlar kuvvetlerini ikiye ayırmışlardır. Bir kısmı ağırlıkları yağma ile meşgul olurken, diğer bir kısım, Sultan Mesud'la savaşa tutuşan gulâmların yanında yer almışlar ve şiddetle hücum etmişlerdir. Görünüşe göre, Sultan Mesud'un harp meydanını terk ederek kaçmasıyle neticelenen kat'i bozgununda asıl rolü olan Selçuklulardır. Kaynakta, Selçukluların, Sultan Mesud'un yanına kadar sokuldukları kaydedilmektedir. Nihayet yeni Selçuklu ve mülteci gulâmlardan mürekkep takviye kıtası neticeyi tayin etmiştir: Esir olmamasını temin için, etrafındakilerin ihtarı üzerine Sultan Mesud harp meydanından kaçmıştır.

Savaşın umumî vafına gelince, Beyhakî'nin "kıyamet" kelimesiyle vasıflandırmasına rağmen ciddi bir savaştan bahsetmek güç görünüyor. Çünkü kaynakta kitle halinde ölenlerden bahsedilmemektedir. Gazne ordusuna mensup sadece bir gulâmın öldürülme sahnesi anlatılmaktadır ve onun öldürülmesi, Sultan Mesud'la savaşan İranlı (*tâcık*) gulâmların cesaretlerinin kırılmasına, harp meydanına yeni takviye kıtaları gönderen Selçukluların daha şiddetle saldırmalarına kâfi gelmiştir, işte bundan sonra Sultan Mesud'a kaçması tavsiye edilmiştir. Kaynakta sadece 1000 gulâmın sultanı ciddî olarak tutması halinde savaşın talimin değişeceğiinden bahsedilmesi, hâdisenin çapı hakkında da bir fikir vermektedir. Sultan Mesud'un kaçmasıyla savaş da bitmiştir.

6) Gazne ordusunun firarı ve bu esnadaki perişan hali kaynakta uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bu hususta tekrar tafsilât vermeğe lüzum yoktur. Yalnız ordunun ne dereceye kadar teçhizat ve mühimmattan mahrum olduğunu anlayabilmek için, bir konak yerinde sadece üç çadırın bulunabildiğini hatırlatmak kâfidir. Nitekim müellif Beyhakî'nin yolda mütemediyen atılmış harp teçhizatı üzerinden yürüdüğünü söylemesi de bu ciheti teyid eder.

Asıl üzerinde durulması icap eden nokta, bu defa Selçukluların bozguna uğramış orduyu daimî şekilde takip etmeleridir. Onların bu arasız takibi, Sultan Mesud'u durup dinlenmeden kaçmağa mecbur etmiştir.

Bu savaşların diğer bir vasfı da, halkın başlangıçtan itibaren şu veya bu taraf lehine müdahale etmek şöyle dursun, sempati izharında bile bulunmamasıdır. Öyle görünüyor ki, halk bîtaraflığını mutlak şekilde muhafaza etmiştir. Şu halde savaşlar münhasıran ordular savaşı vasfını muhafaza etmiştir. Halbuki, hâkimiyetin el değiştirmesinin bahis mevzuu olduğu bir zamanda halkın bu sükûtu, Gazneliler lehine telâkki edilemez. Buna göre denebilir ki, halk şu veya bu devletin hâkim olması karşısında kayıtsızdır. Bunun sebebini, Gaznelilerin kötü idaresinde aramak mümkün olduğu gibi, Selçukluların artık meşru bir kuvvet olarak kabul edilmesinde de aramak kabildir. Görülüyor ki, Kadı Sâid'in *Nişâbur* halkına yaptığı tavsiyeler her tarafta hükmünü yürütmektedir. Bu hususta yukarıda malûmat verdiğimiz gibi, daha sonra da sırası geldikçe bilgi vereceğiz.

Böylece Gazne topraklarında Selçuklu devletinin kat'i şekilde kurulmasına sebep olan bu hâdise hakkında kaynakta verilen uzun malûmatı, savaşın cereyanı ve mahiyeti bakımından tahlil ve tefsir etmiş bulunuyoruz. Şimdi de aynı malûmatı 1) Gazneliler (2) Selçuklular zaviyesinden dikkate alalım ve kıymetlendirelim. Birinci bakımdan ele aldığımız takdirde Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları, maddî ve manevî kayıplarının derecesini vuzuhla anlayacağız, ikinci bakımdan ele aldığımız takdirde ise, Selçukluların kelimenin en geniş manasıyla neler kazandıklarını, devlet kurma, faaliyetlerinin nasıl tezahür ettiğini, devleti ilk anda nasıl kurduklarını göstermiş olacağız.

1- Uzun zamandanberi Gazneliler devletinin tasfiyeye uğraştığı başlıca mesele olan Selçuklular davası, muhtelif safhalar geçirdikten sonra, halledilmek şöyle dursun, işlenen muhtelif hatalar yüzünden bu şekilde son bulmuştur.

2- Bunun tabîî neticesi olarak, *Horasan*, Gazne devleti hâkimiyetinden yalnız fiilen değil, aynı zamanda resmen çıkmıştır.

3- Sultan Mesud, mağlubiyetten sonra Karahanlılar hükümdarına bir mektup yazmış ve kendisinden yardım istemiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, o, *Horasan* üzerindeki hâkimiyet hakkından ve Selçukluları tenkil fikrinden vaz geçmemiştir. Ancak bunu kendi kaynaklarıyla tek başına gerçekleştirmekten ümidini kesmiştir. Onun Karahanlılar hükümdarına müracaatının ve yardım istemesinin delâlet ettiği mâna işte budur. Bu suretle o aynı zamanda- siyasî yalnızlıktan da kurtulmuş olacaktır.

Tahlilimize devam ederek Gazne devletinin içinde bulunduğu şartlar hakkında faha fazla malûmat vermek mevzuumuzun dışında kalır. Bu itibarla hâdisenin Gazneliler devleti bakımından neticelerine burada son veriyoruz.